

Ágoston tudománya

Mottó: „Ha nem Ady Endre nyelvén tanultam volna gondolkodni, belőlem csak egy közepesnél alig jobb fizikatanár lett volna.” (Teller Ede marslakó)*

Nyelvünkben folyton keletkeznek új szavak. Mégpedig nemcsak szóalkotással, vagyis meg-lévő szóelemek eddig nem próbált összekapcsolásával, hanem szóteremtéssel is, vagyis szinte a semmiből. Mínya Károly írt cikket a minap a Magyar Nemzetben punnyad szavunkról, amit se régi, se új, se tájszótárainkban nem talált. Hangulatfestő szó, mely föltehetően a pu-po gyökből eredt, lásd: puha, pufók, pohos, pofa. Kialakulásában közrejátszhatott fonnyadt szavunk is. A ny gyakori értelménye a nyúlás, mászkosság. Minden magyar számára érthető, hogy milyen a lustán heverő ember, a langy zsírba dobott zöldség, az unalmas társaság hangulata: punnyadt. A p egyik jelentéshajlama egyezik a b-ével: pufi, búb stb. A szó villámgyorsan elterjedt.

A nyelvet azonban nemcsak a fölszentelt szakemberek művelik és frissítik, hanem a kezdő nyelvtanulók is. Leginkább azok, akik kisbaba-ként ismerkednek Nyelvédésanyánkkal. Akik nyelvtanról, gyökrendről, finnugor leszármazásról, történeti összehasonlítás révén kikövetkeztetett összavakról harangozni sem hallottak. Ők a tudományos vitákat egyszerűen átugorva belenőnek a szavak, a jelentésmezők, a nyelv rendjében való gondolkodásba.

Ágoston unokám harmadik életévét készül betölteni – 2014. május 12-én lesz/volt a nagy nap. Pösze, de igencsak otthonos Nyelvédésanyánk kebelén. Ez bizony a gyökrend mély ismeretét jelenti. Az ő korában természetesen a maga módján. Például, már fölfedezte, hogy a szó elején álló szótagocska hordozza a lényegét, ezért amikor édesanyja korholja kényeskedése miatt: Ne nyávogj, kisfiam! Akkor így szemtelenkedik: nyá, nyá, nyá!

Elgondolkodtató, hogy a macskahang gyöke talán a nyáv, v>f után nyaf, de Ágoston nem három, hanem két hangúnak érzi a gyököt: nyávog, nya-fog. Nem tanulhatta, hogy gyökeink 99 százaléka a CzF. (Czuczor—Fogarasi-féle szótár – a szerk. megj.) szerint két, illetve három hangból áll. Jó, ha ezt az anyanyelvi beszélő tudja, de lám, az is elég, ha érzi.

Amikor takarítja a sárgarépat, azaz pucolja, akkor a puc, puc, puc! kiáltásokkal kíséri működését. Az anyanyelvük ismeretéből kirekesztett pesti kofákkal pendül egy húron: még nem tudja melyik szó őshonos, melyik vendég; magyaros tágkeblőséggel gyököt keres ott, ahol kell: a szó elején. Teszi ezt ott is, ahol nincs magyar gyök. A pucol ugye külhonból jött, akár a káposzta, a saláta, az uborka, melyeket a kofák kifogástalan magyar nyelvérzékkel kápinak, salinak, ubinak becéznek! Tudatlanságukban bölcsebbek tudálékos bírálóiknál...

Amúgy Fogarasi János első törvénye szögezte le: a magyar szó hangsúlya a szó elején van. Mert ott a gyök, a szó lényege, lelke, sőt, a belőle származott szócsalád egészének alapjelentése. Innen van az, amiről Karácsony Sándor egy évszázaddal később így nyilatkozott: a magyar nyelv ereszkedő lejtésű. Úgyszintén a magyar népdal és a magyar tánc is. Miért? Mert egy töről fakadnak. De ezt Juhász Zoltán tudja igazán...

* * *

Sétálunk a kertben, Ágoston a lógókarimájú kalapjában. A barackfa lehajló ága fejbe böki, mire így kiált: Apóka, a sapkám megvédett a szúrtól! Nyelvrégészeti közhely, hogy az összevak hajdan zömmel egyszerre lehettek igék és főnevek: nyom, zár stb. Nos, szúr igénk közis-

*Az Amerikában élő, zsidó gyökerekkel rendelkező híres magyar fizikusoknak volt egy közös vonásuk, hogy szenvedélyesen szerették a magyar nyelvet. Amerikában ezeket a magyar eredetű tudósokat „marslakóknak” nevezték, mert nagymértékben különbözött az észjárásuk az ottani emberekéitől.

mert. Melléknévként is eleven: szűrő, szűrős, ám hol a főnévi alakja? A CzF. két példát hoz. Az egyik szavunk gyökeleme, a szű, mely rovarként lyukakat fúr a bútorokba. A másik a hajdani „SZURA, (szur-a, azaz szúr-ó) fn. tt. szurá-t. Gyilok, mint szuró eszköz.” Vagyis a szűr melléknévi igenév lett, majd ó>a váltással visszafőnevesült. Ágoston elővette az ősidőkből a szűr szófajtalankodási hajlamát: miért ne ragozhatnánk a szűrt így, önmagában is névként? Én mindenestre megértettem.

Más alkalommal elkopott Ágoston rajzceruzájának hegye és így „kopa” lett. Ugyanúgy, ahogy a tip, top-ból lesz tipe és topa, a kis csipogó baromfiból csibe, a táv-ból tova, a kap-ból kapa. Anyja magyarázta, hogy nem kopa, hanem tompa, mire Ágoston kiegyezést kötött, s mondá: jó, a ceruza kopott hegye legyen „kompa”. Ezzel fölfedezte a gyökvegyítő játékot, így a puha+fonnyad műveletben a pu belépett a fo helyére s megszületett a punnyad.

Szótárunk gyakran hoz erre példákat.

A gom – pl. gom/olyog + gob-göb – pl. göb/öly – gyökök mind valami ’forgó, forgástest alakú’ jelenséget neveznek meg, ezért is hajlamosak az összeolvadásra: gomolyag, gombolyag, gombóc és gömböc, gömb, gömbölyű, gomb, gomba stb.

Lehet vitatkozni, hogy a mö önjelölt segédhang-e, s általa a gyök netán négyhangúnak is tekinthető...

Máskor megfordul a gyök, s lesz köp-pök, vagy puc/ér-csup/asz, miközben jelentését megtartja.

* * *

A szülinap után, május végén tanulunk cseresznyemaggal lőni. Ágostonnak eleinte nehezen megy, pedig igyekszem türelmesen magyarázni, és ő is szorgosan próbálkozik, de a magok valahogy nem célirányosan röppennek, sőt, inkább csak pottyannak, vagyis pedig nem röpülnek eleget. Panaszodik: Apóka, nem tudom jól elpittyenteni!

* * *

Nézzünk le a pincébe! Ágoston kérdezi, hogy mi van a pincében? Mondom: tavaszra eltett virágcserepek, üvegek, boros kannák, egyebek.

Mi az az egyeb?

Az egyeb természetesen nem gyök, hanem törzs, de a kisfiú a többes szám jelét tökéletesen leválasztotta, s megtalálta a szó törzsét.

* * *

Ha a pincénél is mélyebbre pillantunk, nyelvünk őskorába, akkor megtapasztalhatjuk, hogy önhangzóink a kezdeti beszéd emlékei. Ősetimonok? Ú-t kiáltunk, ha parázs szökken a tábortűzből a bőrünkre, ó-nak nevezzük a régít, az ó-vultat~avultat. És így kiáltunk akkor is, ha csodálkozunk. Á! legyintünk, ha valami szóra sem érdemes. Középre mutató szó az e, de az evéshez nélkülözhetetlen szájátátás mozdulata és hangja is. Több tájszólásban, így bácskai szülém beszédében is önálló gyökként működött: „Bözsi kenyeret ett.”

Ágoston sosem látta ükanyját, de ő is így használja az e szógyököt: Sári mit ett?

* * *

Ágoston elem tart egy újmódi üdítő palackot. Apóka, ki tudod nyitni? Nézem, csavarom, nem nyílik. Koppantsd föl! S valóban: feszítem a hüvelykemmél, mire a kupak koppan egy pukknóst, és fölnyílik.

Ágoston a magyar nyelv egyik csudás képességének birtokosa: kapásból képes vadonatúj szavakat teremteni! Erre – gondolom – sok-sok nyelv képes, de arra nem, hogy valamennyi anyanyelvi beszélő rögtön meg is értse őket! Magyarázat nélkül! Ez a fő titok!

* * *

Ágoston kiköpött Ady: „Vagyok, mint minden ember: fenség, /Észak-fok, titok, idegenség, ”, de nem csak ő! Acsai Roland Jankája is, aki az utóbb említett költő Beszélgetés egy négyévesssel (köszöntővers a hatvanéves Mányoki Endrének, in. Irodalmi Jelen) c. művében nyelvészkedik a gyökrend szellemében:

- Janka, (...)
- Mit csinál egy költő?
- Költözik.
- Mi a vers?
- Versenyző.
- Mi a rím?
- Egy erdő.
- Milyen erdő?
- Világoskék.
- Mi a haiku?
- Hajgumi.

A rímtől a Világoskéig terjedő négy sort nem csupán a költőiség kedvéért idéztem, hanem a rím és az erdő rö-je miatt is. E két szó közt jelen-

téskapcsolat nincs, de ez a hang az erő, a eredés hangja is, a vers erejét is idézheti egy mély, sokadlagos értelmi viszonyban...

* * *

A magyar észjárásról szóló könyveimben közzétettem néhány szógyűjteményemet: a beszélést, evést, helyválttatást és egyebeket jelentő igéinkről a Tejút neveiről, vagy a meghalás módozatait jelentő kifejezéseinkről. A kedves olvasók lelkesen fogadták ezeket, és nyomban kiegészítéseket küldtek. Így a helyválttatást jelentő igéink kezdeti, 1151 tagú fölsorolása (!) a 3. kiadásban fölülmúlta az 1300-at, noha már kezdetben is sokszorosan lekörözte európai nyelvtársaink hasonló szavainak csapatait. Állítólag.

Pihengettem babéraitom, amikor egyszer csak megérkezett Pogány István gyűjtése. Be is vettem Szabir titok c. akkor készülő könyvem függelékébe. Pogány úr egyszerűen nagyszerű módszerhez nyúlt: az alapigékhez hozzávette azokat az igeirányítókat, amelyek kapcsolódni szoktak hozzájuk, és keményen átmozgatták őket. Így az alapsereg először kb. harmadára csökkent – ha jól számolom: 512 az önmagukban is mozgást jelentők száma – majd megsokszorozódott, sőt, bevonultak a hadba azok a helyválttatást nem jelentők is, amelyeket irányítójuk ide küldött: kiáll (a sorból), átnéz, benéz, meglátogat stb.

Ily módon 14 760, azaz tizennégyezer-hét-százhatvan helyválttatást jelentő magyar ige-szót szedett össze! Mégpedig az eredeti szigorításokkal: mellőzte a nyilvánvalóan idegen eredetűeket és az eszközzel történő mozgásokat, pl. szánkózik.

Bárkivel fogadok egy üveg ménesi vörös aszúba, hogy ez toronymagas világcsúcs. Nem számoltam át, de ha még szigorúbban rostáljuk az idegen szavakat, és kihull a fele, marad a lista másik fele! Az is bő 7000 szó! Ha a harmada

marad, az 5000! Akinek van kedve, rostáljon és számoljon!

* * *

Egy ekkora szókincsű nyelvet hogyan lehet megtanulni? Közismert, hogy iskolázatlan németek, angolok és más európai nyelvtársaink közül sokan pár ezer szón tengődnek, miközben nálunk nincsenek nyelvükben szegények. Aki nem ragaszkodik ahhoz, hogy ő buta, az minden szabályosan képzett magyar szót ért. Mégpedig első hallásra.

Miért?

Azért, mert nyelvünkben működik egy szógerjesztő szerkezet, mely a hangzások, a gyökök meg a szóképzők együttműködését végzi.

Nézzük meg alaposabban Ágoston új szavát, ezt a bizonyos „fölkoppantást”! Egy perce keletkezett!

Szavainak tán kétharmada „kép”: jelenséget, hangot, látványt utánoz, vetít a beszélők tudatába. A föl az irányt mutatja, hogy merre kell elmozdítani a kupakot, a kop pedig az eredményt. Látjuk és halljuk, érzékeinkkel fölfogjuk a lényegget, mit kéne itt magyarázni?

Sárikának, Ágoston húsz hónapos hűgának se kell, mert már édesanyja méhében megtanulta anyanyelvének alapjait, miként Kodály Zoltán bácsi megnevezte a zenei nevelés kiinduló pontját. Nos, Sárika anyaszült meztelenül száguld a kertben, kezében vízipisztoly. Ágostonra vadászik és közben lövéseit picc! picc! kiáltásokkal kíséri.

* * *

Nem a finnugristák az ellenfeleink, hanem a szofista „nyelvészek”, akik szerint nincs is nyelv, csak nyelvjárások, sőt, egyéni szóhasználatok vannak: ahány ember, annyi nyelv. Vajon mit keresnek a tanügyben? Ha nincs nyelv, akkor tárgy sincs, ugyan mit tanítanak az egyetemen?